

II. A MÁSODIK BÉCSI DÖNTÉS ELŐZMÉNYEI

II. 1. Az erdélyi magyar revízió ügye Besszarábia szovjet megszállását követően

A szovjet ultimátumok

A Wehrmacht gyors franciaországi győzelme feltehetően a szovjet vezetést is meglepte. Moszkva 1940 nyarán ezért – kihasználva, hogy a német hadsereg zöme Nyugaton tartózkodik – igyekezett mindazokat a területi kérdéseket rendezni, amelyeket az előző évi német–szovjet meg nem támadási egyezmény homályos fogalmazása lehetővé tett ugyan, de kérdéses volt, hogy a hatalma csúcsán levő Németország ezt eltűri-e majd.¹ Míg a három balti államot – Észtországot, Lettországot és Litvániát – a Szovjetunió fokozatosan kebelezte be, hogy aztán augusztusban „olvassza be” őket teljesen a birodalomba, az első világháború végétől Románia részét képező Besszarábia esetében „egyszerűbb” eljárást választottak Moszkvában. 1940. június 23-án Vjacseszlav Molotov kormányfő és külügyminiszter értesítette Németország moszkvai nagykövetét, hogy „a besszarábiai kérdés megoldása” nem tűr további halasztást. Válaszul Berlin két nap múlva közölte: az előző évi szovjet–német paktum szellemében „teljes szimpátiával” tekint a probléma békés rendezésére, és abban érdekelt, hogy Románia ne váljék hadszínterré.²

Június 26-án este Molotov huszonnégy órás határidővel ultimátumot nyújtott át Gheorghe Davidescu román követnek, Besszarábia és Észak-Bukovina átadását követelve Bukaresttől. Az ultimátum szerint 1918-ban Románia, „*kihasználva Oroszország gyengeségét, elszakította Besszarábiát, amely száz éven át Oroszor-*

szághoz tartozott”. Most, hogy „Oroszország gyengesége megszűnt”, a függő kérdések gyors rendezése, a „békének új, szilárd alapokra való helyezése” vált szükségessé.³ „Kártérítésként” a Besszarábia feletti 22 éves román uralomért, a Szovjetunió az „ukránok lakta” Észak-Bukovinára is igényt tartott.⁴

A szovjet ultimátum váratlanul érte a román kormányt, és pánikot keltett. Az ország nemzetközileg elszigetelt helyzetben volt, nem számíthatott korábbi szövetségeseire: Franciaországot legyőzték, Anglia maga is háborúban állott. Német támogatásban reménykedve, június 27-én délelőtt Károly kijelentette Fabriciusnak: vissza fogja utasítani az ultimátumot, és kész harcolni Besszarábiáért. Arra kérte Berlint, hogy hadd hadd Moszkvára, tartsa vissza Magyarországot és Bulgáriát egy támadástól, és szállítson fegyvert Romániának.⁵ A német – akárcsak az olasz – követ azt a határozott tanácsot adta: engedjen a szovjet követelésnek.

A koronatanács kétszeri ülésezés után még aznap úgy döntött, elfogadja az ultimátumot.⁶ A román kormány időnyerés céljából megbeszéléseket javasolt Moszkvának, mire Molotov egy újabb fenyegető jegyzéket nyújtott át Davidescunak. Ebben felszólította Bukarestet, hogy 28-ával kezdődően négy nap alatt vonja ki hadseregét, közigazgatását az átadandó területről, és hagyja épségben a vasútvonalakat, a mozdony- és vagonparkot, a hidakat, repülőtereket, az ipari üzemeket.⁷ Más kiutat nem látván, a román kormány elfogadta a második ultimátumot is. Június 28-án a szovjet csapatok átlépték a határt, s négy nap alatt birtokba vették a románok által kiürített mintegy 50 000 km²-nyi területet.⁸

Bukarest azt remélte, Németország védelme alatt elkerülheti az esetleges további szovjet követeléseket, s gátat szabhat a magyar és bolgár revíziós törekvéseknek. Ezért újabb lépéseket tett Berlin kegyeinek elnyeréséért. Június 28-án a lemondott Ion Gigurtu helyére az uralkodó rövid időre Constantin Argetoianut nevezte ki külügyminiszternek, aki másnap kijelentette: Románia „nyíltan” Németország barátjának vallja magát.⁹ Pellegrino Ghigi bukaresti olasz követnek Argetoianu elmondta: jelenléte a külügyminisztérium élén azt jelenti, hogy a román politika szorosan kötődik majd

a Tengelyéhez.¹⁰ Június 30-án II. Károly fogadta Fabriciust, és bejelentette neki, hogy a román kormány másnap felmondja az előző évi angol–francia garanciát. Megerősítette, hogy ezzel egyidejűleg Románia még szorosabb viszonyt akar létesíteni Németországgal. Az uralkodó naplóbejegyzése szerint „ennek az ellenszenves egyénnek [azaz Fabriciusnak], de akivel kénytelen vagyok kapcsolatban lenni, a reagálása a nullával ért föl. Megismételte, nagyon jól tettük, hogy engedtünk [az ultimátumnak], továbbá Németországnak jó kapcsolatokra van szüksége a Szovjetunióval, másrészt viszont nagyon csodálkoztak Bukovina ügye miatt.”¹¹

Július 1-én tehát a román kormány felmondta az angol–francia garanciát,¹² majd néhány nap múlva kiutasított több mint húsz angol állampolgárt – kőolajipari mérnököket és szakembereket – az országból;¹³ egyeseket megverték, néhányukat pedig letartóztatták.¹⁴ A német és olasz kegyek elnyeréséhez vezető úton Bukarest odáig ment, hogy július elsején Gigurtu volt külügyminiszter és jövődi miniszterelnök találkozót kért Ghigitól, majd kijelentette neki, miszerint „Románia számára nincs más mentség, mint a tengelyhatalmak”, s a „protektorátus”, illetve a „katonai megszállás” kifejezéseket használta.¹⁵

A Pruton túli területek átadása – a jelentős anyagi s emberi veszteségek mellett – egyben a román politikai és katonai vezetés erkölcsi vereségét is jelentette, hiszen rácsáfolt Nagy-Románia „megbonthatatlan egységének” tézisére, amelyet a bukaresti propaganda két évtizeden át sulykolt a román közvéleménybe. Az *Egy barázdát sem vissza!*, s ehhez hasonló jelszavakhoz szoktatott lakosság túlnyomó részére most kiábrándítóan hatott a legfelsőbb vezetés döntése a területátadásról, és megfutamodásnak érezte azt, hiszen nem sokkal a szovjet ultimátum elfogadása előtt például Károly király egy beszédében még a román hadsereg erejét s a besszarábiai erődítéseket dicsérte.¹⁶ Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Bulgária és Magyarország is rövidesen érvényesíteni kívánja területi követeléseit, precedensnek tekintve a szovjet lépést.

Magyar diplomáciai aktivitás

Bár az 1940 februárjában Teleki által kidolgozott revíziós terv szerint Besszarábia békés elcsatolása nem vonná maga után Budapest beavatkozását, június 27-én mozgásba lendült a magyar diplomácia Erdély visszaszerzése érdekében. Aznap rendkívüli ülést tartott a minisztertanács, és leszögezte: „*a kormány óvatosan szemléli a helyzetet és energikusan fog fellépni. Álláspontja az, hogy Magyarország discriminációt nem tűrhet el*”.¹⁷ Ez azt jelentette, hogy amennyiben Románia teljesíti a szovjet kérést, úgy Magyarország is követelni fogja területi igényeinek kielégítését. Az ülésen tudomásul vették az LHT aznapi döntését, miszerint kilenc határvadász zászlóaljat a magyar–román határra tolnak ki, mivel „*a kormány ma abban a helyzetben van, hogy bárhol megfelelő erőket dobhat be*”.¹⁸ A katonai vezetés már jóval ezt megelőzően, májusban és júniusban feltűnés nélkül mozgósította a második hadsereget alkotó öt vegyes hadtestet, a gyorshadtestet és a hegyi vadászokat. Az 1. hadsereget ugyanakkor felkészítette az Erdélybe való behatolásra, de egyelőre békeállományban hagyta.¹⁹ A szovjet ultimátum hírére Werth az egész honvédség mozgósítását és a román határra való felvonulását kérte, ez azonban – feltehetően az LHT már említett, június 27-i ülésén – Teleki ellenállása miatt megghiúsult.²⁰

Csáky utasítására, ugyancsak 27-én, Sztójay egy írásbeli feljegyzést adott át a német külügyminisztérium részére, amely felhívja Berlin figyelmét: ha Románia „területi egyezkedést kezd”, abba Magyarországot is be kell vonni. Egy „nyilvánvaló diszkrimináció” beláthatatlan következményekkel járna a magyar közvélemény „rendkívül erős reakciója” folytán. Woermann államtitkár-helyettes nyomban közölte, hogy a délkelet-európai béke fenntartása „német nyomatékos kívánság”.²¹

Teleki jelenlétében Csáky aznap fogadta Otto von Erdmannsdorff német, majd Giuseppe Talamo olasz követet is. A magyar külügyminiszter mindkettőjük előtt hangsúlyozta, hogy Budapest nem vállalhat felelősséget a következményekért, ha Románia nagy területekről mond le a Szovjetunió javára, Magyarországgal viszont

vonakodik őszinte tárgyalásokat kezdeni. Erdmannsdorff erre „a legnagyobb komolysággal” azt tanácsolta, Magyarország viselkedjék továbbra is várakozóan. Csáky megkérdezte: ebben az esetben a tengelyhatalmak támogatnák-e Magyarország területi igényeit Romániával szemben, és mi lesz, ha Magyarország mégis fegyveresen kényszerülne beavatkozni, „pl. egy erdélyi forradalom esetén”? Hasonló kérdést tett fel valamivel később Talamónak is. Mindkét követ a kérdések továbbítását ígérte, s Erdmannsdorff még egyszer a külügyminiszter értésére adta, hogy *„őrizték meg hidegvérüket, amit [Csáky]... határozottan meg is ígért”*.²²

A két beszélgetés során szó esett a konkrét területi igényekről is. Teleki elmondta: a Romániával folytatandó tárgyalások során először egész Erdélyt követelné, kölcsönösség esetén azonban nagy engedményekre és áldozatokra lenne kész. Magyarország Erdély magyar többségű területeire tart igényt, földrajzi, gazdasági és stratégiai szempontok figyelembevételével. *„Nem valamiféle korridorra gondol[nak] a Kelet-Erdélyben lakó nagyszámú magyar népcsoporthoz, hanem olyan területsáv átengedésére, amely az északi magyar–román határ mentén északkeletről kelet felé húzódna. A magyar kívánság az, hogy a lehető legkevesebb románt kapják.”* – jelentette Erdmannsdorff Berlinbe. Teleki és Csáky egy korlátozott lakosságcsere-t is elképzelhetőnek tartott a két ország között, elsősorban az Ó-Romániában és Dél-Bukovinában élő magyarokra vonatkozóan, akiknek összlétszámát 300 000-re becsülték. A magyar vezetők biztosították a német követet, hogy Budapest *„nem akar olyasmüt kényszeríteni a románokra, ami őket örökre ellenségekké tenné. Ez nem lenne bölcs politika, tekintettel a mindkét országot közösen fenyegető orosz veszélyre.”*²³

Csáky június 27-én feltett kérdéseire az olasz külügyminiszter már másnap válaszolt, a berlini üzenet viszont még napokig váratott magára. Ciano a balkáni béke fenntartása érdekében „mérésékelt magatartást” ajánlott Magyarországnak, megígérve, hogy „amikor a körülmények megengedik”, Olaszország minden támogatást meg fog adni a jogos magyar követeléseknek.²⁴ Villani Frigyes báró, római magyar követ, akit 28-án fogadott Ciano,

emlékeztette az olasz külügyminisztert korábbi ígéreteire, és elmondta, hogy a magyar kül- és belpolitikának kardinális pontja Erdély visszaszerzése, „szívbeli ügye minden magyar embernek”. Ciano ezt elismerte, és biztosította a magyar kormányt, hogy *„együtt érez velünk, a magyar érdekeket úgy kezeli, mint Olaszország saját érdekeit,... de most ne tegyünk semmit, mivel olyan kalandba sodródhatunk, melynek kiszámíthatatlan következményei lehetnek”* – jelentette a követ.²⁵

Tekintettel a különleges olasz–magyar viszonyra, Budapest a revíziót illetően ezekben a napokban is elsősorban Olaszország hathatós segítségével reménykedett. Csáky „nagyon hálásnak” mutatkozott Talamo előtt a kilátásba helyezett római támogatásért, s kormányzati körökben nagyra értékelték, hogy a június 27-i kérdésekre adott olasz válasz megelőzte a németet. A magyar fővárosban gyorsan elterjedt a hír, amelyet a Stefani olasz hírügynökség július 1-jei távirati tudósítása is megerősített, miszerint Itália – bár nyugalmat és megfontoltságot ajánl – maximálisan figyelembe veszi a magyar törekvéseket.²⁶

A magyar várakozások megalapozatlanságát és Róma nagyhatalmi befolyásának csökkenését jelzi, hogy Dino Alfieri berlini olasz nagykövet július 1-jén kínos magyarázkodásra kényszerült Hitler előtt a Budapestnek tett támogató ígéreték miatt; azt bizonygatta ugyanis, hogy Olaszország semmiféle garanciát nem adott a magyar követelések jövőbeli kielégítését illetően, „csupán szép szavakat” mondott. Hitler „kissé ingerültnek” mutatkozott Magyarországra „követelő” magatartása miatt, és kijelentette: nem biztos benne, hogy a magyar hadsereg legyőzné a románokat, de még ha győzne is, szembetalálná magát az orosz hadsereggel. Szavaiból kiderült: igencsak aggódik amiatt, hogy egy Románia elleni magyar–bolgár közös támadás *„mozgásba hozná Oroszországot is, amely bizonyára megpróbálna kijutni a Dunára”*.²⁷

Június 28-án Csáky Karl Clodius német követtel, a birodalmi külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztályának befolyásos munkatársával tárgyalt, aki gazdasági megbeszélések végett tartózkodott Magyarországon.²⁸ A külügyminiszter elmondta: ha lázadás törne

ki Romániában, „egy gyors magyar akció látszik indokoltnak, mely a gazdasági rend fenntartását indokolhatná”. Ezt követően gazdasági engedményeket helyezett kilátásba Németország felé, majd vázolta a Romániával szembeni területi követeléseket, annak alapján, amit előző nap Teleki is elmondott Erdmannsdorffnak. Kijelentette, hogy a román határrevíziót követően „Magyarország végérvényesen ki lesz elégítve”, eltekintve a Jugoszláviától visszakérendő drávai háromszögtől.²⁹ Csáky végül aggodalmát fejezte ki Oroszország további előrenyomulása miatt, és ezért nagy súlyt helyezett arra, miszerint „Romániával békés és tartós kiegyezésre jusson”, hogy később majd „közösen védelmezzék a Kárpátok vonalát” – jelentette Clodius.³⁰

A magyar–román viszony közben egyre feszültebbé vált. A szovjet ultimátumok elfogadása után, június 28-án este a román király általános mozgósítást rendelt el. Csapatokat vontak össze a magyar határ mentén, és újabb alakulatokat küldtek Erdélybe. A román sajtó mindeközben már napok óta erős magyarelles kampányt folytatott, és többek között arról cikkezett, hogy a trianoni békeszerződés nem elégítette ki Romániát, mivel nem a Tiszánál húzta meg a határt.³¹ A magyar kormány 27-én arra kötelezte a sajtót, hogy ne hozza fel az erdélyi kérdést. Két nap múlva azonban szabad utat engedtek egy felülről sugallt közlemény megjelentetésére a lapokban, miszerint „Románia végzetes hibát követne el, ha azt hinné,... ki tudja kerülni a magyar követelések kielégítését. Amikor erre az idő megérkezik, Magyarország el fogja érni igényeinek a kielégítését.” A közlemény azzal folytatódott, hogy Budapest a tengelyhatalmakkal egyeztetési politikáját, s ennek alátámasztására számos tudósítást közöltek Berlinből és Rómából.³²

A román mozgósítás hírére június 29-én Csáky a követek révén értesítette Berlint, Rómát és Belgrádot, hogy a magyar kormány késedelem nélkül „katonai védő intézkedéseket” foganatosít, mivel feltevése szerint Románia támadólag fog fellépni Magyarországgal szemben, elterelendő a román közvélemény figyelmét az ország külső és belső helyzetéről.³³ Találkozott Erdmannsdorffal is, akinek elmondta, hogy a román mozgósítás kétségtelenül Magyarország

ellen irányul. A magyar kormány ezért kénytelen reagálni erre, s máris mozgósította a szegedi hadtestet. Hangsúlyozta, nehézséget okoz számára a katonákat visszatartani egy esetleges erdélyi hadjáratról. Csáky a követen keresztül arra kérte Berlint, közölje Bukaresttel, hogy a magyar kormány hajlandó lenne tárgyalások útján is megegyezni a területi kérdésekben.³⁴ Ugyanerre kérte aznap Rómát is, megjegyezve Talamónak: a belső helyzetre való tekintettel is, amely egyre feszültebbé válik, nagyon kívánatos a közvetlen magyar-román kapcsolatfelvétel. A követ benyomása az volt, hogy a magyar külügyminiszter nem adta fel a reményt a román kormánnyal való tárgyalás lehetőségét illetően.³⁵ 30-án Csáky ismét felhívta Erdmannsdorff figyelmét: a mozgósított magyar hadseregben él a vágy, hogy Erdélyért harcolhasson, és így vélekedik nagyon sok befolyásos személyiség, köztük a honvédelmi miniszter is. Ilyen körülmények között a kormány nehéz helyzetben van, mivel a parlamentben is tartózkodni kényszerül az erdélyi kérdésben való nyílt állásfoglalástól.³⁶

Bárdossy útján Csáky „félre nem érthető” és sürgős felvilágosítást kért a román kormánytól, hogy ki ellen irányul a mozgósítás. Argetoianu külügyminiszter „személyes jellegű” magyarázatot adott június 29-én a követnek. Kifejtette, hogy a mozgósítás nem Magyarország ellen irányul, „*egyáltalában nincsen politikai jelentősége*”, és ő személy szerint ellene volt a mozgósítás elrendelésének.³⁷ Június 30-án ismét fogadta Bárdossyt, és kormánya nevében megismételte, hogy a mozgósításnak nincs külpolitikai célja, és a legkevésbé sem irányul Magyarország ellen. Kifejtette: mivel két kolosszus veszi közre Magyarországot és Romániát, egyformán magyar s román érdek a megegyezés. Felhívta a figyelmet, hogy a magyar sajtó és rádió hangja a román közvéleményt „kínosan érinti”. Argetoianu elmondta, hogy amíg ő a helyén van, a román politikát „*a legjobb szándékok fogják vezetni Magyarországgal szemben*”.³⁸ Csáky még aznap este utasította bukaresti követét: közölje a román külügyminiszterrel, miszerint az általános mozgósításra vonatkozó indoklása nem kielégítő, és biztos információi vannak

arról, hogy új román hadosztályok sorakoznak fel a magyar határ mentén.³⁹

Budapesten Crutzescu követ is közölte aznap Vörnle külügyminiszter-helyettessel, hogy a mozgósítás senki ellen nem irányul, s Románia „minden szomszédjával békés és korrekt viszonyban akar élni”. Vörnle viszont kifejtette, hogy a magyar kormány számára az erdélyi kérdés „létezik és létezni fog” mindaddig, amíg céljait el nem éri, de szeretné a kérdést békésen megoldani, mivel mindkét ország számára „ez az út volna a legolcsóbb és a leginkább célravezető”. Jelezte, hogy Budapest kész a kompromisszumra, és személyes véleménye szerint esetleg lakosságcsere is sor kerülhet, főleg, ha mindkét fél ezt a kérdést „őszintén és véglegesen” akarja megoldani.⁴⁰

A magyar-román határon kritikussá vált a helyzet: a július elsejére virradó éjszaka mindkét oldalon több halálos áldozatot is követelő, véres összetűzésekre került sor a Halmi és Máramarosziget közötti szakaszon. A bukaresti vád szerint magyar alakulatok gépfegyverekkel, aknavetőkkel felszerelve több helyen, így Nagyváradnál is betörték román területre.⁴¹ Csáky „szemszédett hazugság”-nak nevezte a román állításokat, amelyekkel szerinte a németeket akarták impresszionálni. Tény, a helyzet nagyon feszültté vált. Július elsején Nagybaczoni Nagy Vilmos tábornok, az 1. magyar hadsereg parancsnoka megkezdte a csapatösszevonásokat a román határ irányában, a hadsereg-parancsnokságot pedig csaknem teljes hadiállománnyal a Nyíregyháza melletti Sóstóra helyezték.⁴² A mozgósításra való tekintettel a magyar hatóságok aznap este jelentős korlátozásokat léptettek életbe a vasúti személyforgalomban, a vendéglőkben beszüntették az alkohol árusítását, Budapesten felfüggesztették a tisztviselők szabadságoltatását.⁴³

A feszültségre utalt az is, hogy aznap, július 1-jén Csáky a budapesti román, Argetoianu pedig a bukaresti magyar követet fogadta. A román külügyminiszter felhívta Budapest figyelmét a véres incidensekre és „ezek esetleges következményeire”, majd miután átvette a magyar kormány feljegyzését, miszerint nem kielégítő a román mozgósítást illető bukaresti magyarázat, azt a

megjegyzést tette, „*hogy mindenféle eszközzel nyugtalanítani akarjuk őket, így akarjuk kikényszeríteni, hogy velünk tárgyalásokba kezdjenek*” – idézte Argetoianu szavait Bárdossy.⁴⁴ Crutzescunak Csáky kijelentette: Bárdossyt még aznap visszahívta Budapestre, hogy a követ személyesen számolhasson be tapasztalatairól a román kormány szándékait illetően.⁴⁵ A magyar külügyminiszter ezután kifejtette, hogy Budapest nem akarja ráerőszakolni a tárgyalásokat Romániára, és a két félnek minden kényszer nélkül kéne megállapodnia Erdélyről, elkerülve azt a helyzetet, hogy külső hatalmak beavatkozása kényszerítse ki a megegyezést. Ecsetelte a magyar közvélemény erős nyomását a kormányra Erdély ügyében, majd aggodalmát fejezte ki a román csapatmozgások miatt. Kijelentette: komoly oka van azt hinni, hogy a román hadsereg a Tiszáig kíván előrenyomulni, amint arról az ottani sajtó is cikkezett. Crutzescu erőlyesen cáfolta és „dajkamesének” nevezte az esetleges román agresszióról szóló híreszteléseket. Vita közben Csáky burkolt fenyegetésként megemlítette, hogy mi sem lenne könnyebb Magyarországnak, mint szövetségre lépni a Szovjetunióval. Hozzátette azonban, hogy kormánya sosem fogja beláthatatlan következményekkel járó bonyodalmakba keverni Magyarországot.⁴⁶

Bukarest a tengelyhatalmak segítségét kérte, hogy járjon el a magyar kormánynál a feszültség enyhítése érdekében. Tătărescu miniszterelnök és Argetoianu külügyminiszter július 1-jén kijelentette Ghiginek, hogy a román mozgósítás elsősorban a belső rend fenntartását szolgálja. Elismerték, hogy csapatokat küldtek a magyar határra, „*de csak azután, hogy Magyarország hasonló lépéseket tett*”. Elmondták: Románia kész tárgyalni Budapesttel, s azonnal demobilizál, ha a magyar kormány is ezt teszi. Románia azonban arra is el van szánva, „*hogy fegyverrel fog védekezni és kész a háborúra, ha akarata ellenére, a magyar csapatok megtámadják*”.⁴⁷

II. Károly aznap közvetlenül Hitlerrel próbált telefonon keresztül kapcsolatba lépni.⁴⁸ Mivel ez nem sikerült (a Führer „*valahol Franciaországban sétál*” – jegyezte fel naplójában⁴⁹ az uralkodó), július 2-án kénytelen volt beérni Fabriciusszal. Elmondta, biztos információi vannak arról, hogy az oroszok át fogják lépni a

demarkációs vonalat, a kőolajmezők felé tartva. Segítséget és védelmet kért Hitlertől „ezekben a nehéz időkben”; felvetette egy mindkét fél számára előnyös szövetség gondolatát, s egy német katonai kiképző misszió küldését Romániába, „amely még inkább megerősíti majd a kapcsolatokat”. Károly szerint „*a félkegyelmű [értsd: Fabricius] semmivel nem reagált, s mindössze azt válaszolta, hogy át fogja adni az üzenetet...*”.⁵⁰

Időközben, mivel Berlinből még mindig nem érkezett válasz a magyar külügyminiszter által június 27-én feltett kérdésekre, 30-án Csáky utasította Sztójayt, kérdezze meg a német külügyminiszteriumban: nem tartanák-e célszerűnek, hogy egy-két napon belül látogatást tegyen Ribbentropnál. A német külügyminiszter még aznap megüzente: „*fenn kell tartani a nyugalmat*”,⁵¹ s hogy körülbelül egy hét múlva Teleki és Csáky sort keríthetne régóta esedékes németországi látogatására, és akkor a magyar revíziós igények is szóba kerülnek majd. Ribbentrop utasítása értelmében Erdmannsdorff figyelmeztette Csákyt: Németország „nem feltételezi”, hogy revíziós kívánságai érdekében Magyarország vállalná egy Romániával való konfliktus kockázatát. A magyar külügyminiszter viszont arról panaszkodott, hogy Románia nem hajlandó tárgyalni, és – akárcsak aznap Crutzescunak – kormánya nehéz helyzetét ecsetelte.⁵²

A német álláspont megváltozása

Az egyre növekvő magyar–román feszültség, a július elsejei határincidensek és magyar csapatösszevonások hírére Berlin erőteljes közbelépésre határozta el magát. Ribbentrop utasítására Erdmannsdorff július 2-án éjjel felkereste a lakásán Csákyt, és ismertette a német kormány szóbeli jegyzékét.⁵³ Ez leszögezi, hogy a birodalmi kormány elvben politikailag érdektelen a Balkán kérdéseiben, és azt óhajtja, hogy a térség ne váljék hadszínterré. Németország megértéssel viseltetik a jogos magyar revíziós követelések iránt, „*Magyarországnak azonban nem szabad elvárnia Németországtól, hogy az a magyar követelésekért fegyvert ragadjon*”. A dokumentum fenyegető hangon figyelmeztet, hogy egy esetleges Románia elleni

háború következményei a magyar kormányra hárulnak, s amennyiben „nehézségek vagy bonyodalmak” támadnának, Németország semmiféle katonai segítséget nem nyújt Magyarországnak. A jegyzék végén Ribbentrop mindehhez hozzáfűzte: *„a revízió alkalmazható időpontban erőszakos út nélkül is megvalósítható, és... ez esetben az ilyen revíziós követelések érdekében a birodalmi kormány is síkra száll”*.⁵⁴ A dokumentum szövegét a német külügyminisztérium Cianóhoz is eljuttatta, s kérte, az olasz kormány is hasson mérséklőleg Budapestre.

A július 2-án átadott német jegyzék – fenyegető hangvétele ellenére – első ízben tartalmazott egyértelmű ígéretet Budapest revíziós törekvéseinek támogatására. Ez, véleményünk szerint, a berlini álláspont módosulásának kezdetét jelezte a területi revízió ügyében. A magyar szempontból kedvező változást Csáky is nyomban észrevételezte, „rendkívül érdekesnek” és „a közlés legeredményesebb részének” nevezve Erdmannsdorff előtt a dokumentum már idézett utolsó mondatát.⁵⁵ A német figyelmeztetésre reagálva elmondta: a magyar katonai intézkedések célja elsősorban az, hogy Romániát hajlandóvá tegye a tárgyalásokra. Tisztában van azzal a veszéllyel, *„hogy a fegyverek maguktól is elsülhetnek”*. Kifejtette, hogy a magyar kormány nem hozott végleges döntést arra, hogy Erdély miatt támadást indítson, *„pedig Erdély Magyarország számára létkérdés”*. Budapest azonban számol a háború lehetőségével, *„s az egész nép ezt sürgeti”*. Felsorolta azt a négy esetet, amelynek bekövetkezése háborúhoz vezet magyar részről:

- Erdélyben felkelés tör ki és magyarokat mészárolnak le;
- felbomlik Erdélyben az állami rend;
- az oroszok átlépik a Prutot és a Kárpátok felé közelednek;
- kísérlet történik Erdély elrománosítására besszarábiai menekültek betelepítésével.

Csáky ezután kifejtette: a magyar népet – Erdélyt illetően – olyan „pszichózis” fogta el, amelynek forradalmi kihatásai lehetnek. Ha viszont a román kormány tárgyalási készséget mutatna, a helyzet „lényegesen megnyihülne”.⁵⁶ A külügyminiszter végezetül arra kérte Erdmannsdorffot, hogy délután ismét keresse fel, mivel a

német jegyzék záró mondatát, amely a magyar revíziós törekvések későbbi támogatására vonatkozik, a minisztertanács⁵⁷ elé kell terjesztenie.

Csáky válasza nemtetszést váltott ki Berlinben. Ernst Weizsäcker német külügyi államtitkár még aznap, tehát július 2-án este nyomatékosan figyelmeztette Sztójajt, hogy egy Magyarország által kirobbantott háborúban Budapest nem számíthatna német segítségre, és magára maradna. A Románia elleni fegyveres beavatkozást kiváltó négy feltétel közül a harmadikra utalva, gúnyosan megkérdezte, hogy ebben az esetben orosz–magyar versenyfutás kezdődne-e a Kárpátokért, és Moszkva ellen fog-e menetelni a magyar hadsereg.⁵⁸ Újból kihangsúlyozta, hogy alkalmas időpontban Németország támogatja a revíziós törekvések békés megvalósítását.

Budapesten ez idő alatt – szintén aznap este, az LHT ülése után – került sor a Csáky és Erdmannsdorff közötti újabb találkozóra.⁵⁹ A magyar külügyminiszter kormánya nevében megköszönte Ribbentrop ígéretét a revízió támogatására nézve, és a „félreértések elkerülése végett” vázolta Erdmannsdorff előtt az Erdélyre vonatkozó konkrét magyar követeléseket. Elmondta, hogy Magyarország elsősorban a Székelyföldre tart igényt, amelyet a Marosvásárhely – Bánffyhunyad – Nagybánya – Kárpátok által határolt, vegyes lakosságú térségen keresztül, „esetleg lakosságcsere útján” lehetne összekapcsolni más magyarlakta területekkel. Felkérte Berlint, közölje: beleérti-e ezen területeket a támogatandó revíziós követelések közé. Megkérdezte még: a közvetlen tárgyalások megindulása érdekében hajlandó-e Németország nyomást gyakorolni a románokra, továbbá a magyar közvélemény megnyugtató céljából hozzájárul-e ahhoz, hogy a budapesti kormány nyilvánosan felhasználhassa Ribbentrop ígéretét.⁶⁰ Felvetette, hogy „a hadsereg megnyugtatóására” kívánatos lenne, ha Románia – tárgyalókészségének bejelentése után – azonnal kiürítene néhány, Magyarországnak átadandó helységet. Megismételte a négy feltételt, amelyek Románia megtámadását váltanák ki, de azt is közölte, hogy teljesen

tisztában van azzal, miszerint „a tengelyhatalmak egyetértése nélkül nem lehet magyar külpolitikát csinálni”.

Még e beszélgetést megelőzően Erdmannsdorff egy táviratban⁶¹ arra figyelmeztette Berlint, hogy az aznapi képviselőházi demonstrációk⁶² és az általános hangulat alapján azzal kell számolni, „hogya szabad folyást engedünk a dolgoknak, a fegyverek itt maguktól is elsülnek Románia ellen”. Azt javasolta kormánynak, hogy egy „esetleges erdélyi bevonulás” megakadályozása érdekében még világosabban kéne közölni a magyar vezetéssel Berlin óhaját a nyugalom megőrzésének fontosságáról, „vagy pedig a román kormányt kellene nyomatékosan rábírni, hogy önként tegyen koncessziókat”.⁶³

A figyelmeztetés hatásosnak bizonyulhatott, mert július 4-én Berlin mindkét irányba sürgős lépéseket tett. A magyar kormányt az eddigieknél is határozottabb hangon szólította fel önmérsékletre, Bukarest figyelmét pedig első ízben hívta föl a területi problémák rendezésének szükségességére.

Ribbentrop megbízásából Budapesten Erdmannsdorff Csákynek, Berlinben Weizsäcker Sztójaynak tett szóbeli közlést,⁶⁴ amelynek lényege a következő volt:

- a német kormány ragaszkodik a balkáni béke fenntartásához;
- az esetleges békebontás minden súlyos következményét a magyar kormánynak kell viselnie;
- ha azonban békés úton keresi revíziós igényeit Romániával szemben, a tengelyhatalmak készek e kérdést sokoldalúan megvizsgálni.

Sztójayt és Csákyt a közlés harmadik része érdekelte leginkább. Sztójay úgy vélte, „a tengely hatalmi szava nélkül nem sikerül a dolog. Ha baj van, a román sok mindent megígér, de utána nem tart meg semmit.” Kifejtette: olyan magyar–román „beszélgetésre” kéne sort keríteni, amelynél „a tengely lenne a keresztapa”.⁶⁵

Csáky ismételten kijelentette, hogy Magyarország, „bizonyos rendkívüli sürgős eshetőségektől eltekintve”, a tengelyhatalmakkal és elsősorban a német birodalommal együttműködve kívánja reví-

ziós törekvéseit megvalósítani. Térképen is konkretizálta az Erdélyre vonatkozó magyar követeléseket, amelyek 49–50 000 km²-t tettek ki, több mint két és fél millió lakossal.⁶⁶ Az erőteljes német fellépés, amely tehát a revízió későbbi támogatásának ígéretét is tartalmazta, Budapesten sikerrel járt. A Csákyval lefolytatott beszélgetését követően Erdmannsdorff július 4-én azt jelentette, hogy a magyar kormány megértette a figyelmeztetések súlyosságát, és semmit sem fog tenni a tengelyhatalmak beleegyezése nélkül. Az akut krízis veszélye elmúlt – közölte táviratában a követ.⁶⁷

A magyar vezetés is elégedetten nyugtázta a berlini álláspont módosulását. A minisztertanács július 5-i ülésén Csáky kijelentette: *„A németek elismerik igazságos revíziós követeléseinket, de csak akkor, ha most fel nem borítjuk a helyzetet Délkelet-Európában... Mai külpolitikai helyzetben legjobb, ha Magyarország bizalommal hallgat a velünk baráti viszonyban levő 2 nagy tengelyhatalom baráti tanácsaira. Mozgósításunk révén elértük, hogy ezen hatalmas barátaink most már komolyan megmozdultak a jogos magyar követelések érdekében.”*⁶⁸ A magyar kormány ugyanakkor túl általánosnak tarthatta a német biztosítékokat, s ezért – mint láttuk – szerette volna térképen is pontosítani a revíziós támogatás mértékét. Már július másodikán bejelentette igényét a Székelyföldre, két nap múlva pedig tovább konkretizálta követelését, s az ún. minimális tervet terjesztette elő, amely 49–50 000 km²-t jelentett.⁶⁹ Ez végül is alig bizonyult valamivel nagyobbannak annál a területnél, amelyet augusztus 30-án a második bécsi döntés Magyarországnak ítelt.

A Bukarestnek szóló figyelmeztetés sem váratott magára. Július 4-én elküldött táviratában Ribbentrop utasította Fabriciust, közölje a román királlyal Hitler válaszát Károly két nappal korábbi üzenetére. A táviratban Ribbentrop nyíltan és félreérthetetlenül megfogalmazta, hogy Berlin a balkáni pacifikálás „elsőrendű feltételének” tekinti a területi revíziót, azaz Románia részéről bizonyos „magyarok vagy bolgárok, és nem románok” lakta területek átadását Bulgáriának és Magyarországnak.⁷⁰

Az uralkodó még aznap fogadta a követet, aki elmondta: a Führer érdekelt annak megismerésében, miként látják Bukarest-

ben „a Románia, Magyarország és Bulgária közötti irredenta kérdések rendezését”, és úgy véli, Romániának tárgyalásokba kell bocsátkoznia e kérdésekről az érintett államokkal. Fabricius figyelmeztette a királyt, miszerint az állandósult feszültség és fegyverkezés nem oldja meg a kérdéseket, s hogy Németország nem felejtheti el: Magyarország és Bulgária a múltban a szövetségesei voltak.⁷¹ A király Hitler üzenetét „súlyos csapásként” értékelte, és egy újabb kísérletként Románia feldarabolására.⁷² Naplójából azonban az is kiderül, hogy az üzenet átadását követő beszélgetés során Fabricius magyar–román viszonylatban utalt egy lakosságcsere lehetőségére is; Károly megjegyezte, a gondolat bennük, a románokban is felvetődött.⁷³

A román szempontból kiábrándító berlini üzenet ellenére Bukarest további lépéseket tett Németország megnyerése érdekében. Július 4-én az uralkodó Tătărescu helyébe Ion Gigurtu, németbarát üzletembert nevezte ki kormányfőnek, külügyminiszter a német és olasz szimpatizáns Mihail Manoilescu lett. Kinevezése után Manoilescu azonnal magához kérte a két tengelyhatalom képviselőjét, hangsúlyozva előttük, hogy „*az új kormány kizárólag nacionalistákból és [vas]gárdistákból áll*”. Ghiginek a fasizmushoz fűződő régi személyes rokonszenvéről beszélt, s kijelentette, hogy a román kormány mostantól a fasiszta politika irányvonalához igazodik.⁷⁴ A másnapi kormánynyilatkozat is leszögezte, hogy Bukarest őszintén, politikai és ideológiai meggyőződésből kíván „tengelypolitikát” folytatni.⁷⁵

Július 4-e és 6-a között a román külügyminiszter intenzív tárgyalásokat folytatott Fabriciusszal,⁷⁶ melyek során a német követ arra próbálta rávenni a román kormányt, hogy tegyen ígéretet a Magyarországgal és Bulgáriával folytatandó tárgyalások elkezdésére. Fabricius leszögezte: a román ígéretnek „világosnak és pontosnak” kell lennie.⁷⁷ Az uralkodó július 6-án szánta el magát a döntésre: Manoilescun keresztül egy Hitlernek szóló üzenetet adott át Fabriciusnak, s ebben leszögezte, kormánya kész felvenni a tárgyalásokat a magyar és a bolgár féllel.⁷⁸ Egyben arra kérte a Führert, „minden morális segítséget” adjon meg Romániának, hogy a másik

két tárgyalópartner ne lépje túl „a nemzeti igazság és a politikai ráció” határát a követeléseiével. Kihangsúlyozta, hogy a tárgyalások folyamán csak olyan megoldásokat tud elfogadni, amelyek nem ellentétesek az etnikai elvvel. Kívánatosnak nevezte az átfogó és kölcsönös lakosságcserét, amelyet terv alapján, szisztematikusan hajtának végre.⁷⁹ Gigurtu még aznap közölte az olasz követtel is, miszerint a király és a román kormány döntést hozott arról, hogy tárgyalásokat kezdenek Szófiával és Budapesttel, akár azonnal, nem várva egy békekonferenciára. Készek „ésszerű engedményekre”, de ehhez szükség van olyan békülékeny gesztusokra, mint a demobilizálás, „vagy legalább a csapatok ideiglenes visszavonása a közös határról”. Kijelentette: a román kormány „szilárdan elhatározta, hogy ahol és amennyiben megtámadják, fegyverhez folyamodik”, annak minden következményével együtt. A román miniszterelnök Rómát is felkérte, irányítsa „a mérsékletesség és a tárgyalásokhoz vezető kedvező légkör megteremtése felé” a magyar kormányt, egyben olasz tanácsokat és iránymutatást igényelt a Románia által követendő magatartásra nézve.⁸⁰

1940. július 6-án tehát egy kényszerű fordulat kezdeteit fedezhetjük fel a román kormány Magyarországgal szemben követett politikai irányvonalában: Bukarest kénytelen volt ígéretet tenni Berlinnek a határrevíziót érintő, Magyarországgal való közvetlen tárgyalások elkezdésére. Ez az ígéret nem volt nyilvános, és csupán erős német nyomásra következett be; ha kényszerűen is, de közvetett elismerését jelentette annak, amit Bukarest eddig tagadott: ti. azt, hogy Magyarország és Románia között léteznek megoldatlan területi problémák. A román fél ugyanakkor már kezdetben kinyilvánította szándékát, hogy az etnikai elv alapján, lakosságcsérével kívánja rendezni a román–magyar viszonyt, s ez elől akkor még a magyar kormány sem zárkózott el. A lakosságcsere ötletét azonban – mint emlékirataiban Manoilescu is kifejti – időhúzó taktikázásnak szánta a román vezetés, „kitérő és halogató megoldásként”⁸¹ vetette be a későbbi tárgyalások folyamán. Bukarest abban is reménykedett, hogy Hitler támogatni fogja az etnikai elven alapuló elképzelést, s az elkerülhetetlennek látszó területi revízió minimá-

lis határkorrekcióra fog korlátozódni a kölcsönös kitelepítések folytán.

Miért változott meg hirtelen 1940 nyarán a német álláspont, amely eddig – mint láttuk – nem támogatta Magyarország területi igényeit Romániával szemben, és következetesen ellenezte a balkáni *status quo* megbolygatását? Az egyik ok, bár nem a legfontosabb, feltehetően az lehetett, hogy a Franciaország feletti győzelem jelentősen növelte Hitler cselekvési szabadságát, aki úgy vélte: itt az ideje az általa is mindig ostromozott Párizs környéki békeszerződések revíziójának. Ennél lényegesebb volt az a felismerés, hogy a Szovjetunió kezdi veszélyeztetni a német befolyást Délkelet-Európában, s ezt megelőzendő, Hitler elhatározta a térség területi kérdéseinek rendezését, sorompót állítva ezáltal a várható szovjet terjeszkedés elé. Amint Andreas Hillgruber német történész írja, Hitlert az a körülmény készítette álláspontjának megváltoztatására, hogy a Szovjetunió megalapozottnak tartotta Magyarországot, valamint Bulgária igényeit, s hangsúlyozta az Oroszország és Bulgária közötti baráti kapcsolatokat – márpedig a Führer nem akart elmaradni a politikai fejlemények mögött.⁸² Nem zárhatjuk ki azt a feltételezést sem, hogy a román-magyar s a bolgár-román konfliktus megoldásával, majd Románia megmaradt határainak garantálásával Németország már ekkor, 1940 nyarán biztosítani kívánta magának a gazdasági-stratégiai háttérrel egy jövőbeni szovjetellenes támadáshoz.⁸³

Bármi volt is a mélyebb ok, a német álláspont módosulását közvetlenül kiváltó tényező minden bizonnyal a Romániával szembeni fenyegető magyar fellépés lehetett a Besszarábia átadását követő napokban. A magyar vezérkari főnökség és a honvédelmi miniszter a június végi, magyar szempontból kedvezőnek mondható katonapolitikai helyzet kihasználása mellett kardoskodott, és az erdélyi bevonulást sürgette. A józanabb politikai vezetés, Teleki és Csáky sem zárta ki a háború lehetőségét: számolt azzal, hogy Besszarábia átadását követően Romániában általános, a hadsereg-re is kiható politikai válság tör ki, amelyet a budapesti követelések teljesítésének megtagadása esetén ki lehetne használni egy esetle-

ges erdélyi bevonulásra.⁸⁴ A katonai intézkedésekkel a magyar kormány elsődleges célja azonban a kettős nyomásgyakorlás volt: egyrészt tárgyalóasztalhoz akarta kényszeríteni Romániát Erdély ügyében, másrészt a tengelyhatalmakat, s különösen a balkáni területi revízióktól addig mereven elzárkózó Németországot igyekezett ily módon (végül is sikeresen) rávenni álláspontja módosítására és érdekeltté tenni az erdélyi kérdésben. Mivel Németország érdekeitől mi sem állt távolabb, mint egy balkáni konfrontáció, amely szovjet beavatkozással és térnyeréssel, valamint a román olajforrások esetleges megsemmisülésével járt volna, Berlin belátta: a térség „pacifikálása” érdekében mielőbb rendezni kell a feszültséget gerjesztő területi vitákat. Ez ellenkezett a balkáni *status quo* fenntartását hirdető korábbi elvével, és a magyar, valamint a bolgár revíziós törekvések létjogosultságának elismerését jelentette, amennyiben azokat békés úton kívánják érvényesíteni.

1940 júliusában–augusztusában Berlin – s vele együtt Róma – Magyarországot és Romániát még „csak” közvetlen megegyezésre próbálta rábírní, következetesen elutasítva a döntőbírói szerepet. Újabb változás majd 1940. augusztus utolsó napjaiban következik be, amikor Hitler váratlanul mégis elszánja magát a döntőbíráskodásra. Véleményünk szerint tehát a német álláspont fokozatosan módosult az események hatása alatt 1940 nyarán, s nem látjuk bizonyítottnak Juhász Gyula olyan értelmű állítását, hogy – valódi szándékát elleplezve – Hitler titokban mindvégig döntőbíráskodást akart, és csak a megfelelő pillanatra várt volna.⁸⁵

A többi nagyhatalom és a revízió

Miként viszonyult a többi nagyhatalom június végén – július elején a magyar revízió ügyéhez? Általában elmondható, hogy különböző mértékben és egymástól eltérő megfontolásokból ugyan, de támogatták azt, és a legtöbb helyről biztató jelzéseket kapott a magyar kormány.

A leghatározottabban, mint láttuk, továbbra is Róma pártfogolta Magyarország területi követeléseit, bár egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az olasz külpolitika veszít önállóságából, és a legtöbb kérdés-

ben – így a magyar–román viszályt illetően is – a német álláspont-hoz igazodik. Ez utóbbit Ciano is elismerte, és június 30-án Villani Frigyes báró, követ és Szabó László római magyar katonai attasé előtt megjegyezte, hogy a revízió kérdésében a németek véleménye a döntő. A magyar félnek nyugalmat tanácsolt, hozzáfűzve, hogy ezt főképpen a németek kívánják.⁸⁶ Az a tény, hogy Csáky június 27-i kérdéseit Róma már másnap megválaszolta, négy nappal megelőzve Berlint, és „minden támogatást” megígért a jövőre nézve, azt a benyomást keltette Budapesten, hogy Itália viszonyulása Magyarországhoz lényegesen jobb, mint Németországhoz.

Német hatásra azonban az olasz álláspont is megkeményedett: Berlinhez hasonlóan július 2-án Róma is figyelmeztette egy jegyzékben a magyar kormányt, hogy a balkáni béke megzavarása esetén a tengelyhatalmak nem segítik Magyarországot, s ezáltal Budapest tudomására hozta, hogy a revíziót illetően nincs lényegi eltérés a két tengelyhatalom hivatalos álláspontjában. Megerősítette, hogy „a megfelelő időpontban” támogatni fogja a magyar követelések békés úton történő megvalósulását.⁸⁷ Csáky „nagyon hálásnak” mutatkozott e biztosítékok miatt, és (akárcsak aznap Berlintől) a következőket kérte az olasz kormánytól. 1. A Székelyföldet vegyék föl „azon igazságos magyar követelések közé”, amelyek a tengelyhatalmak támogatását élvezik; 2. Róma és Berlin biztosítékai váljanak publikussá; 3. mielőbb érvényesüljön a Bukarestre gyakorolt német és olasz nyomás.⁸⁸

Róma igazodását Berlinhez az ottani román követ, Raoul Bossy is észlelte. Július elsején kelt igen részletes jelentésében⁸⁹ a követ még azt az információt küldte Bukarestbe, hogy a két tengelyhatalom álláspontja lényegesen különböző a magyar revízió kérdésében. Úgy látta, hogy Németországgal ellentétben, amelynek semmi érdeke nem fűződik Magyarország területi gyarapodásához, s a német–magyar viszony is „elég hűvös”, Olaszország következetesen támogatja a magyar revíziót, mivel „erős Magyarországot” akar.⁹⁰ Két nappal később, július 3-án „igen barátságos” beszélgetést folytatott Cianoval,⁹¹ aki, német kollégájához hasonlóan, határozottan ellene volt az esetleges „magyar kalandnak”. Bossy úgy

vette észre, hogy „az olasz külügyminiszter ezúttal valóban ingerült volt a magyarok magatartása miatt, akikről soha eddig még nem mondott ilyen szabadon véleményt”.⁹²

A július 2-i olasz jegyzékre Teleki másnap egy Mussolinihez írott személyes levélben válaszolt. A terjedelmes, francia nyelvű levelet és a hozzá csatolt memorandumot, illetve térképeket Szabó László adta át a Ducénak,⁹³ akihez baráti viszony fűzte. Levelében a magyar miniszterelnök hangsúlyozta: Besszarábia átadása óta „egész Magyarország lázban ég”, mivel mindenki teljesen természetesnek tartja Erdély visszatérését, s a nemzet nem értené meg, nem viselné el az orosz és a magyar követelések közötti diszkriminációt. Ha nem sikerül békés úton megszerezni Erdélyt vagy annak egy részét, akkor „választhatunk azok fegyveres elfoglalása vagy egy igen valószínű forradalom között” – figyelmeztetett Teleki, és kérte a tengelyhatalmak támogatását a revíziós célok akár békés, akár háborús úton történő mielőbbi megvalósításához. Kijelentette: mint magyar egész Erdélyt követeli, felelős államfőként viszont jól tudja, nagy áldozatokkal járó kompromisszumokat kell kötni. Elég-telennek tartotta azonban a Nagyalföld peremén található magyar területek visszacsatolását, és kitért a Székelyföld visszatérésének fontosságára. Két konkrét problémát is felvetett: Olaszország küldjön több hadianyagot, és Mussolini közölje, mi lenne Róma álláspontja, ha Jugoszlávia beavatkozna egy esetleges magyar-román háborúba.

Szabó bemutatta a levélhez mellékelte hat néprajzi térképet Erdélyről, és Teleki utasítása nyomán a magyar revíziós elképzelések közül „az etnográfiailag legigazságosabb, de legkisebb igényt kielégítő megoldást” részletezte,⁹⁴ amely szerinte „jó hadműveleti és földrajzi határt is eredményez”. Kifejtette, hogy tiszta etnográfiai vonalat nem lehet meghúzni.

Mussolini teljes támogatásáról biztosította a magyar kormányt. Kijelentette: „Magyarországnak Erdélyhez, vagy részéhez joga van. Lehetetlen, hogy ne kapja meg jussát”. Utasította Cianót – akit viszont Szabó szerint „a románok erősen megdolgoztak” –, hogy a néhány nap múlva sorra kerülő német-olasz-magyar hármás

találkozón vegyék tárgyalás alá a magyar követeléseket. Megígérte, ha Magyarországnak mégis fegyveresen kell fellépnie – amiben ő nem hisz –, akkor Jugoszláviát „nem engedi” beavatkozni, és bőségesen fog hadianyagot szállítani Magyarországnak. Szerinte Románia „*olyan állapotban van és lesz, hogy elég a héját (la crosta) betörni, a többi része magától összeomlik*”. Mussolini tehát nem vetette el mereven egy Románia elleni magyar támadás lehetőségét ezekben a napokban, bár a hivatalos olasz álláspont a német irányvonallal azonosult. A Duce személyes szimpátiáit semmiképp sem lehet kétségbe vonni Magyarország iránt, az viszont már más kérdés, hogy 1940 nyarán mennyire tudta, vagy akarta latba vetni befolyását Hitlernél a magyar revízió ügyében.

Moszkva is elismerte a Romániával szembeni magyar követelések jogosságát. Június 25-én Molotov közölte ezt Augusto Rosso olasz nagykövettel, kifejtve azt is, hogy a Szovjetuniónak nincs semmiféle igénye Magyarországgal szemben, s hogy a két ország kapcsolatai normálisak.⁹⁵ Friedrich Schulenburg grófnak, a moszkvai német nagykövetnek másnap elmondta: a szovjet kormány kizárólag a saját érdekeit követi, és nem akar másokat bátorítani a Románia elleni fellépésre, de hozzátette: „*egyes magyar igények*” jogosak.⁹⁶ A „bátorítást” illetően azonban a szovjet magatartás nem volt teljesen egyértelmű. Nem hivatalos csatornákon, például egyes szovjet rádióállomásokon keresztül június végén – július elején elhangzottak bizonyos üzenetek egy közös katonai akcióra Románia ellen,⁹⁷ Nyikolaj Saranov budapesti szovjet követ pedig állítólag fegyveres fellépésre biztatta Magyarországot.⁹⁸ Ezt valószínűsíti, hogy Erdmannsdorff július 1-jén megemlítette olasz kollégájának: Saranov bizonyos megnyilvánulásából azt lehet hinni, hogy Moszkva nem ellenezne egy esetleges magyar akciót Erdélyben.⁹⁹

A hivatalos szovjet álláspont mindenesetre az volt, amit Vladimir Dekanozov helyettes külügyi népbiztos és Molotov kormányfő, külügyminiszter közölt több ízben is Kristóffy moszkvai magyar követtel azokban a napokban. Molotov július 4-én kijelentette: a Szovjetuniónak nincsenek területi igényei Magyarországgal szemben, megalapozottnak tartja viszont a magyar területi követelése-

ket, és azokat egy esetleges békekonferencián támogatni fogja, továbbá, hogy nem avatkozik be egy magyar-román konfliktusba.¹⁰⁰ A német külügyminisztérium úgy értesült, hogy július 13-án Molotov ismételten biztosította támogatásáról a magyar revíziós törekvéseket, a budapesti szovjet követ pedig – szintén a Wilhelmstrasse értesülése szerint – tájékoztatta Csákyt: a Szovjetunió nem értene egyet Jugoszlávia támadásával Magyarország ellen egy román-magyar konfliktus esetén.¹⁰¹ Moszkva további jó szándékának is jelét adta: anélkül, hogy elfogadta volna a magyar javaslatot az állítólag szovjet fennhatóság alá került észak-bukovinai székely lakosság átadásáról,¹⁰² végül is hajlandónak mutatkozott a kérdést „alaposabban tanulmányozni”, ezenkívül szorgalmazni kezdte egy szovjet-magyar kereskedelmi egyezmény mielőbbi megkötését. Kristóffyra kedvezően hatott, sőt egy kicsit meg is lepte Molotov „szokatlan szívélyessége és jó szándéka”,¹⁰³ amelyet a politikus Magyarország iránt tanúsított ezekben a napokban.

A magyar kormány és személy szerint Horthy azonban nem mutatott semmiféle hajlandóságot az esetleges konkrét együttműködésre Moszkvával, s mindvégig potenciálisan ellenséges hatalomként kezelte a Szovjetuniót.¹⁰⁴ Szóltunk már Teleki felfogásáról, miszerint az 1939 augusztusában egymással szövetségre lépett náciizmus és bolsevizmus egyaránt a Gonoszt jelképezte számára. A miniszterelnök szilárdan hitt abban, hogy Magyarországnak semmilyen formában nem szabad utat engednie az orosz áradatnak, s a Moszkvával való cinkosságnak még a gyanúját is el kell kerülnie. Az volt a véleménye, hogy csak a nyugati hatalmak által is elismert területi rendezés válhat tartóssá,¹⁰⁵ márpedig egy esetleges szovjet közreműködéssel megvalósuló revíziót a Nyugat, akárcsak 1939 őszén, úgy feltehetően 1940 nyarán sem támogatott volna. Ezenkívül az is visszatartó erőként hatott a magyar kormányra, hogy valószínűleg Olaszország támogatását is elveszítette volna Budapest, ha Moszkvával közös akcióba kezd Románia ellen. Mint említettük, 1940 januárjában Csáky meg is ígérte Velencében Cianónak, miszerint Budapest *„semiféle olyan gesztust nem tesz, ami a jelen pillanat legnagyobb veszélyének, a bolsevizmusnak a*

terjedését segítené”, Teleki pedig március végén tett ígéretet Rómában, hogy nem nyitja meg „Európa kapuit Oroszország előtt”.

Feltehetően azonban nem mindenki zárkózott el a szovjetekkel való esetleges összefogás gondolatától Erdély ügyében: egy Talamo által július 5-én idézett forrás szerint a magyar parlament folyosóin „élénken kommentálják” ezt a lehetőséget.¹⁰⁶ Csáky mindenesetre – Telekihez hasonlóan – továbbra is „maximális bizalmatlansággal” viseltetett Moszkva politikáját illetően, bár (mint Talamónak kifejtette) bizonyos mértékig értékelt Molotov kedvező nyilatkozatait.¹⁰⁷ A revíziót támogató szovjet álláspont ugyanakkor fontos adunak bizonyult a kezében, amelyre hivatkozhatott úgy Erdmannsdorff és Talamo, mint Crutzescu előtt: a német követnek július 5-én, az olasznak négy nappal később, a románoknak pedig július 12-én említette meg célzatosan Molotov kijelentését a magyar igények támogatásáról.¹⁰⁸ Ennél messzebb is elment a külügyminiszter, amidőn két ízben arról „panaszzkodott” Talamónak, miszerint a szovjetek és a britek Magyarországot egy Románia elleni fellépésre biztatják.¹⁰⁹

Ezzel egyidőben Berlin is igyekezett kijátszani az „oroszkártyát”, és a szovjet veszély felemlegetésével zsarolta Budapestet, hogy visszatartsa azt egy Románia elleni támadástól. Óvta a magyar vezetést, hogy „*ne játsszék az orosz tűzzel*”, sőt arra is utalt, miszerint a szovjetek esetleg felvetik Kárpátalja hovatartozásának a kérdését.¹¹⁰ Csáky igyekezett megnyugtatni a németeket, hogy szó sincs arról, miszerint bármit is tervezne Magyarország „*a Német Birodalommal baráti viszonyban álló Oroszország ellen, mert egyrészt nevetséges volna, másrészt Oroszországgal való viszonyunk közismerten normális, sőt korrekt*”.¹¹¹

A német vezetés valójában egyre mélyebb gyanakvással figyelte a „baráti” Szovjetunió revíziót támogató gesztusait, s ezeket – joggal – a balkáni kérdések iránti növekvő orosz érdeklődésnek tulajdonította. Berlint különösen aggasztotta az egyre nyíltabb moszkvai szándék, hogy tevőlegesen is részt vegyen a délkelet-európai térség problémáinak megoldásában a tengelyhatalmakkal együtt. Ennek egyik jeleként értékelték, hogy a Szovjetunió máris

egy jövőbeli békekonferencia résztvevőjének tekinti magát, és már most ismerteti az érdekelt országokkal, milyen álláspontot foglal el majd az egyes kérdésekben.¹¹² A Moszkva iránti gyanakvás, illetve a térségbeli szovjet befolyás esetleges növekedése miatti aggodalom 1940 nyarán kétségkívül hozzájárult a Wilhelmstrasse politikájának fokozatos, pozitív irányú módosulásához a magyar revíziós terveket illetően, s ezt Csákyék igyekeztek is kihasználni.

Londonban nem okozott különösebb riadalmat a Románia elleni szovjet ultimátum, s a brit közvélemény, „mint előrelátott eseményt, meglehetősen nyugodtan” fogadta azt. Barcza ennek okait az alábbiakban látta:

- Anglia teljesen az önvédelmével van elfoglalva;
- a Szovjetunióval kerül mindennemű összetűzést;
- „kétszínű magatartása” miatt Románia az utóbbi időben egyre népszerűtlenebbé vált.¹¹³

Az angol sajtó „nyugodt tárgyilagossággal” számolt be az eseményekről, s a *Times* június 29-i száma Románia szemére hányta, hogy 20 éven át elzárkózott a területi követelések békés elintézésé elől.¹¹⁴ O'Malley, aki általában megértést tanúsított Magyarország iránt – a budapesti román követ erről egyébként rendszeresen beszámolt –, 1940 nyarán nyíltan kifejezte szimpátiáját a magyar törekvések iránt. Crutzescu július 8-i jelentésén kívül más forrás ugyan nem erősíti ezt meg, de O'Malley állítólag azt is kijelentette: csodálkozik, hogy Magyarország nem támadja meg Romániát.¹¹⁵ Barczát több ízben is biztosították a Foreign Office-ban, hogy elismerik a magyar területi igények jogosságát, ha azokat békés úton kívánják érvényesíteni. A követ szerint „egy szóval sem” vették védelmükbe Romániát, elítélték Bukarest „kétszínű”, és Londonnal szemben „illojális” politikáját. Cadogan államtitkár július 16-án kijelentette Barczának, hogy Románia „teljesen eladta” magát a németeknek, és azt jósolta, hogy végül „két szék között [a] pad alatt” fog maradni.¹¹⁶ A brit kormány figyelmét azonban inkább a szovjet magatartás kötötte le ebben az időben, és nem az Erdély fölötti magyar-román viszály. London tartózkodott az aktív állásfoglalás-

tól e kérdésben, és Románia pálfordulása ellenére sem támogatott semmiféle erőszakkal megvalósuló területi revíziót.

A másik angolszász nagyhatalom, az Egyesült Államok álláspontjáról Pelényi János washingtoni követ azt jelentette, hogy a külügyminisztérium európai osztályának vezetője egyetértését fejezte ki a magyar kormány magatartása iránt az erdélyi kérdésben, és kifogásolta Románia halogató taktikáját.¹¹⁷

A bolgár és a jugoszláv álláspont

A szomszédos, valamint a térségbeli államok közül a jugoszláv és a bolgár álláspont bírt a legnagyobb jelentőséggel a magyar vezetés számára. Magyarországhoz hasonlóan ugyanis, Bulgáriának szintén voltak területi követelései Romániával szemben, Jugoszlávia pedig a Balkán-antant állama volt, és katonai konvenció kötötte Romániához egy magyar támadás esetére.

A versailles-i békerendszer összeomlásával és Besszarábia szovjet megszállásával egyidejűleg Bulgária is úgy vélte, elérkezett az idő területi igényeinek kielégítésére Jugoszláviával, Görögországgal és Romániával szemben. Romániától az ún. *Cadrilatert*, azaz Dél-Dobrudzsát követelte; a mintegy 7000 km²-nyi területet még az 1913. évi második Balkán-háború nyomán veszítette el, s azt az 1919-es neuilly-i békeszerződés is Romániának ítélte oda.¹¹⁸

A Szófiából érkezett kérdésre, hogy Magyarország mit fog tenni a Romániának átnyújtott szovjet ultimátum hírére, Csáky június 27-én Jungerth-Arnóthy Mihály, szófiai magyar követ révén érzékeltette a bolgár külügyminiszterrel: mindkét ország érdeke a teljes együttműködés, mert „*merész elhatározások nélkül súlyos történelmi mulasztás vádjával illelhetne az utókor.*”¹¹⁹ A bolgár kormány bár jelezte, hogy csatlakozik Budapest álláspontjához,¹²⁰ mégis jóval óvatosabban lépett fel Romániával szemben, mint a magyar. Ivan Popov külügyminiszter június 29-én közölte Jungerth-tel, hogy a román–bolgár határ mentén két hadosztályt mozgósítottak, de egyelőre a békés megoldás mellett vannak. Örült Magyarországnak „*energikus fellépésének*”, és ecsetelte országa nehéz helyzetét, amelyben a szomszédai miatt van. Biztosította a követet, hogy

„fékezett formában”, de ugyanolyan irányba hatnak, mint Magyarország, különösen a tengelyhatalmaknál.¹²¹

A Romániával szembeni mérsékeltebb magatartás egyik oka az lehetett, amit a berlini bolgár követ Sztójajnak kifejtett: „egy kis darab Dobrudzsáért” Bulgáriának nem érdemes kockázatos háborút viselnie.¹²² Szófia Dél-Dobrudzsa visszavételénél fontosabbnak ítélte a Görögországgal szembeni területi követelését, amelynek megvalósulása esetén az ország kijáráshoz juthatott volna az Égei-tengerhez. A legfontosabb visszatartó tényező azonban a bolgár kormány attól való félelme volt, hogy egy Romániával folytatott háború esetén a jugoszláv, a görög és a török hadsereggel is szembekerülne, amelyek a Balkán-paktum értelmében esetleg Románia segítségére sietnének. Elsősorban Törökország beavatkozását lehetett valószínűsíteni, amely csapatokat vont össze a bolgár határ mentén.¹²³

A Szovjetunió elismerte a bolgár követeléseket Romániával és Görögországgal szemben, Berlin és Róma pedig ugyanolyan értelembe üzent július elején a bolgár kormánynak, mint a magyaroknak: nem tartják alkalmasnak a pillanatot a kérdés rendezésére, mert most „*békére és nyugalomra van szükség*”, de szimpátiával kísérik a szófiai törekvéseket. A figyelmeztetés nem okozott különösebb meglepetést Szófiában, hiszen a bolgár álláspont eddig is az volt, hogy „felkészülni és várni” kell.¹²⁴

Jungerth jelentése szerint a bolgár sajtó és közvélemény nagy figyelmet szentelt Magyarország Romániával szembeni fellépésének, de feltűnést keltett Szófiában, hogy Budapest nem hozta szóba a Jugoszláviával szembeni követeléseit, s a magyar-jugoszláv barátságot hangsúlyozta. Úgy tűnik, voltak olyan bolgár törekvések, hogy Jungerthen keresztül, nem hivatalos formában, rávegyék a magyar kormányt egy Jugoszláviával szembeni közös fellépésre.¹²⁵ Annyi bizonyos, hogy július 8-án Csáky utasította szófiai követét, közölje a bolgár külügyminisztériumban: a magyar-jugoszláv probléma „egészen más természetű”, mint a magyar-román, és a két állam közötti jó viszonyra való tekintettel a kérdéseket diplomáciai úton is meg lehet oldani Belgráddal.¹²⁶

Jugoszlávia, amely Franciaország összeomlása óta igen óvatos külpolitikát folytatott, megértő magatartást tanúsított a Romániával szembeni magyar követelések iránt. A jugoszláv kormány álláspontja az volt – amint azt Dragisa Cvetković miniszterelnök a Stefani hírügynökség számára adott egyik nyilatkozatában is kifejtette –,¹²⁷ hogy Besszarábia átadása után a román kormánynak Magyarországgal és Bulgáriával kell megegyeznie a területi kérdésekben.

Június végén – július elején Belgrád közvetíteni próbált Bukarest és Budapest között. Rasić jugoszláv követ június 27-én este fölkereste Csákyt, aki közölte vele, hogy Románia súlyos helyzetet teremt, ha a szovjeteknek területeket enged át anélkül, hogy Magyarországgal is tárgyalásokat kezdene. A követ figyelmeztetett, hogy egy magyar megmozdulás az egész Balkánt lángba boríthatja, mire Csáky azt válaszolta: ezek szerint jugoszláv érdek is, hogy a románokat a „függő kérdések békés, de gyors likvidálására rábírjuk”. Felvetette: szuggerálja Belgrád Bukarestnek, hogy az lépjen mielőbbi összeköttetésbe a magyar kormánnyal. Csáky elmondta, miszerint Magyarország a tárgyalásokon arra törekedne, hogy minél több magyart, s minél kevesebb román kapjon vissza, és nem akar elválaszthatatlan szakadékot támasztani a két nemzet között.¹²⁸

Belgrád az ezt követő napokban többször is arra kérte a román kormányt, vegye fel „a barátságos érintkezést” Budapesttel. Július 7-én Jugoszlávia bukaresti követe egy hosszabb beszélgetést folytatott Manoilescuval, amelynek során a román külügyminiszter elmondta, hogy kormánya minden vonatkozásban és véglegesen rendezni szeretné a Magyarországhoz fűződő viszonyt: nem csak az új határok kérdése jöhetne szóba, hanem lakosságcsere, sőt egy később megkötendő szövetségi szerződés is. Felkérte a jugoszláv kormányt, igyekezék diszkréten, mintegy saját kezdeményezéseként megállapítani, mi a magyar kormány álláspontja e tervekkel kapcsolatban.¹²⁹ Smiljanič jugoszláv külügyminiszter-helyettes azonban felfedte a „megbízó” kilétét, és tényként közölte Bakách-Besseney követtel a román tárgyalási készséget, választ kérve a magyar kormánytól. Csáky erre július 12-én megüzente Belgrádnak és Bukarestnek, hogy amennyiben Románia el van szánva komoly területi engedmények megtételére,

úgy a magyar kormány kész elkezdni a tárgyalásokat, megvalósíthatónak látva a lakosságcserét is. A megbeszélések elkezdése előtt azonban Budapest garanciákat szeretne kapni a román tárgyalási javaslatok komolyságáról. Csáky még hozzáfűzte: a román kormány egyetlen pillanatot sem veszíthet, ha nem kívánja azt, hogy a szükséges területi engedményeket az önkéntes lemondás helyett harmadik fél kényszerítse ki.¹³⁰

Az üzenet átvétele után Manoilescu azonnal utasította Crutzescut, közölje Budapesten: tárgytalannak tartja Csáky válaszát, mivel a román kormány nem tett formális tárgyalási javaslatot Budapestnek, és közvetítésre sem kérte fel a jugoszláv kormányt.¹³¹ Az előállt helyzetért Manoilescu a jugoszláv külügyminisztert hibáztatta, aki szerinte félreértelmezte a román kormány szándékait és illojális módon viselkedett Bukaresttel szemben.¹³² A jugoszláv kormány elnézést kért a romántól, közölve, hogy félreértés történt.¹³³ Smiljanič azonban elmondta Bakách-Besseneynek, hogy a román kormány „kevésbé nemes” viselkedést tanúsított, amikor gyakorlatilag letagadta a Belgrádnak adott megbízatást, félve a Magyarországgal való közeli tárgyalásoktól, amelyeket szeretne elkerülni. Aláhúzta: még ha Manoilescu cáfolatát technikailag szempontból pontosnak lehet is nevezni abban az értelemben, hogy Bukarest valóban nem tett konkrét javaslatokat, *„lényegében azonban egy román visszakozás történt a korábban elfoglalt álláspontról”*.¹³⁴

Mivel magyarázható a román külügyminiszter visszakozása a július 7-i állásponthoz képest? Nem tartjuk kizártnak, hogy szerepet játszott ebben azon budapesti értesülése is, miszerint július 10-én Münchenben Hitler mérsékletre fogja inteni a magyarokat, és Romániának csak egy határ menti sávot kell majd átadnia, lakosságcsérével egybekötve.¹³⁵ Látni fogjuk, hogy az ezt követő napokban is érkeztek Bukarestbe olyan diplomáciai jelentések, melyek szerint Romániának a vártnál kisebb áldozatot kell majd hoznia. Manoilescunak ezenkívül *„nem tetszett Csáky tónusa”*, s *„a román presztízs szempontjából lekezelőnek és kevésbé elfogadhatónak”* tartotta azt. Amint az olasz követnek elmondta,¹³⁶ a július 12-i magyar üzenet nyomán az a benyomása támadt, hogy Bukarest

tárgyalási készségét Románia „megalázására” fogja felhasználni a magyar kormány. Kifejtette, Románia súlyos megaláztatást szenvedett el a Szovjetuniótól, „*de nem hajlandó másik megaláztatásra Magyarország részéről*”. Hozzáfűzte azonban, hogy kész elfogadni egy olyan megoldást, amelyet a tengelyhatalmak javasolnak neki.

A jugoszláv közvetítési kísérlet tehát sikertelenül zárult. Bakách-Besseney követ jelentése szerint július 13-i találkozásuk alkalmával Cvetković „*erősen ostorozta Románia rövidlátó politikáját, mely nem tudta kellő időben belátni, hogy... Magyarországnak komoly területi engedményeket kell tennie*”. A miniszterelnök elmondta, hogy magyar–jugoszláv viszonylatban a helyzet teljesen más, mivel a magyar igények Jugoszláviával szemben „*nem jelentékenyek, és így azok könnyen rendezhetők lesznek*”.¹³⁷

A korrekt kétoldalú kapcsolatok ellenére Budapestet elsősorban az foglalkoztatta, milyen magatartást tanúsítana a jugoszláv hadsereg egy magyar–román fegyveres konfliktus esetén. Radocsay László magyar igazságügyi miniszter, aki július 5-én látogatást tett Belgrádban, az ottani magyar katonai attaséval együtt azt jelentette, hogy ebben az esetben Jugoszlávia mindenáron semleges maradna, és nem támogatná Romániát.¹³⁸ Ezt erősítette meg Bakách-Besseney is, aki előtt a jugoszláv külügyminiszter-helyettes július 13-án – a román–jugoszláv katonai konvencióra utalva – megjegyezte: „*a mai gyökeresen átalakult helyzetben már nem a szerződések, hanem kizárólag az egyes nemzetek életérdekei irányadóak*”.¹³⁹ Arra azonban számítani lehetett a követ szerint, hogy egy magyar–román konfliktus esetén bizonyos belgrádi katonai körök, „*amelyek sokat adnak a szerződések szentségére*”, a Magyarországgal szembeni fellépést szorgalmazzák majd.¹⁴⁰ Erre azonban semmi jel nem utalt, ellenkezőleg, olyan hírek érkeztek, miszerint a jugoszláv vezérkari főnök kijelentette: katonai szempontból nem emel kifogást az ellen, hogy a két állam kiegyezése érdekében a baranyai háromszög, valamint Szabadka és környete visszakerüljön Magyarországhoz.¹⁴¹

A román–jugoszláv kapcsolatokban viszont – az elvetélt belgrádi közvetítési kísérleten túl – érezhető volt bizonyos feszültség ezek-

ben a hetekben, s ennek egyik jelét képezte az is, hogy a besszarábiai válság idején, valamint azt követően, Belgrád csapatokat állomásoztatott a román határ mentén.¹⁴²

*

* *

Lezárva e fejezetrészt, összegzésként elmondható, hogy az 1940. június végi besszarábiai válság nyomán Magyarország jóval előnyösebb külpolitikai helyzetbe került Romániánál. Bukarest nemzetközileg elszigetelődött, és gyakorlatilag semmilyen támogatásra nem számíthatott határai megvédését illetően. A magyar területi követelések jogosságát ezzel szemben minden nagyhatalom, s a környező országok jó része elismerte, és bár különböző mértékben, de elvileg támogatták azok békés úton történő érvényesítését is.

A revízió szempontjából döntő jelentőségű tényezőnek a német álláspont július eleji megváltozása bizonyult: Berlin ekkor egyértelmű ígéretet tett a magyar követelések későbbi támogatására, és felszólította Romániát, kezdjen tárgyalásokat Magyarországgal s Bulgáriával a területátadásról. Bár egyelőre elzárkózott az érintett országok egymás közötti vitáiba való közvetlen beavatkozástól, 1940. július eleji fellépésével Németország – amely eddig is fontos nagyhatalmi tényezője volt a délkelet-európai térségnek – kulcsszerephez jutott az Erdélyért folytatott magyar–román diplomáciai és politikai csatározásban. A román és a magyar kormány egyaránt felismerte: céljai eléréséhez az eddigieknél is nélkülözhetlenebb Berlin támogatásának elnyerése.

Jegyzetek a II. 1. fejezetrészhez

1. Ránki: *Hitler tárgyalásai...* 56–57. o.
2. Hillgruber: i. m. 106. o.
3. *DIMK*, V. kötet, 100. sz. irat. Besszarábiát, a Prut és Dnyeszter közötti területet 1812-ben csatolta el a cári birodalom a moldvai fejedelemségtől, a román hadsereg 1918-ban vonult be.

4. Bukovináról nem tesz említést az 1939. augusztusi német–szovjet paktum. A szovjet kormány Berlinre való tekintettel korlátozta igényét „csupán” Bukovina északi részére. A moldvai fejedelemség részét képező Bukovina 1775-ben osztrák uralom alá került, majd az első világháború végén román csapatok szállták meg.
5. Simion: *Dictatul...* 169–170. o. Vö. *Regele Carol al II-lea...* vol. III., 217. o.
6. Mamina: i. m. 189–209. o.
7. Simion: *Dictatul...* 175. o.
8. Román adatok szerint a szovjeteknek átadott terület lakossága 3 700 000 volt, ebből 2 200 000 román nemzetiségű (uo. 176. o.).
9. Uo. 182. o.
10. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 8. sz. irat.
11. *Regele Carol al II-lea...* vol. III., 228. o. Fabricius jelentését a találkozóról lásd *Documents on German Foreign Policy, 1918–1945*. [Dokumentumok a német külpolitikáról, 1918–1945.] Series D (1937–1945), volume X., *The War Years, June 23–August 31, 1940*. [A továbbiakban: *DGFP*, series D, vol. X.] London, 1957, Her Majesty’s Stationery Office, 68. sz. irat.
12. E lépés „megvetéssel és undorral vegyes felháborodást” keltett Londonban, ráadásul a bukaresti brit követet nem is a szokásos, hivatalos formában értesítették. (Bán D. András: i. m. 103–104. o.)
13. Dobrinescu, Valeriu Florin – Pătroiu, Ion: *Anglia și România între anii 1939–1947*. [Anglia és Románia 1939 – 1947 között.] București, 1992, Editura Didactică și Pedagogică, R.A., 88. o.
14. Bán D. András: i. m. 104. o.
15. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 11. sz. irat.
16. Hillgruber: i. m. 109. o. Constantiniu szerint minden ígéretés a határok megvédésére „hencegésnek” bizonyult. (Constantiniu: i. m. 348. o.)
17. MOL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1940. június 27.
18. MOL K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1940. június 27.
19. Macartney: i. m. 116. o.
20. *Shvoy Kálmán titkos naplója és emlékirata, 1918–1945*. Sajtó alá rendezte Perneki Mihály. Budapest, 1983, Kossuth Könyvkiadó, 212. o.
21. *DIMK*, V. kötet, 104. és 106. sz. irat.
22. Erdmannsdorff jelentését a találkozóról lásd *A Wilhelmstrasse...* 329. sz. irat. Talamónak a június 27-i megbeszélésekre vonatkozó két beszámolóját közli Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 2. és 6. sz. irat.
23. *A Wilhelmstrasse...* 329. sz. irat, vagy *DIMK*, V. kötet, II. fejezet 26. sz. jegyzete.
24. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 4. sz. irat.
25. *DIMK*, V. kötet, 128. sz. irat.
26. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 15. sz. irat.
27. Uo. 16. sz. dokumentum.
28. A megbeszélésekre vonatkozóan lásd Clodius jelentését (*A Wilhelmstrasse...* 330. sz. irat) és Csáky feljegyzését (*DIMK*, V. kötet, 113. sz. irat).
29. Clodius szerint e kijelentés, miszerint Magyarországnak az erdélyi revíziót követően nem lesz több területi követelése, „rendkívül érdekelni fogja von Ribbentropot”, mert állandó aggály van Berlinben, hogy „Magyarország Szent

- István Koronájának minden részét vissza akarja szerezni". (*DIMK*, V. kötet, 113. sz. irat.)
30. *A Wilhelmstrasse...* 330. sz. irat.
 31. Lásd *DIMK*, V. kötet, 86. és 123. sz. iratok.
 32. Macartney: i. m. 120–121. o.
 33. MOL K 63 1940 27/7. 2.
 34. Czettler: i. m. 127. o.
 35. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 7. sz. irat.
 36. Dombrády: *Revízió...* 98. o.
 37. *DIMK*, V. kötet, 125. sz. irat.
 38. Uo. 133. sz. irat.
 39. Uo. 140. sz. irat.
 40. Uo. 129. sz. irat.
 41. Uo. 143., 145. és 176. sz. irat.
 42. Nagybacsoni Nagy Vilmos: *Végzetes esztendők, 1938–1945*. Átdolgozott, második kiadás. Budapest, 1986, Gondolat Kiadó, 49. o.
 43. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 14. sz. irat.
 44. *DIMK*, V. kötet, 143. sz. irat.
 45. A Crutzescu – Csáky megbeszélésről lásd Pop: *Bătălia...* 8. sz. melléklet, 256–257. o. Bárdossy július 5-én tért vissza Bukarestbe. Lásd Manoilescu: i. m. 63. o.
 46. Pop: *Bătălia...* 8. sz. melléklet, 257. o.
 47. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 10. sz. irat.
 48. *DGFP*, series D, vol. X., 76. sz. irat, *Regele Carol al II-lea...* vol. III., 230. o.
 49. Carol al II-lea... vol. III., 231. o.
 50. Uo. Fabricius jelentését a találkozóról lásd *DGFP*, series D, vol. X., 80. sz. irat.
 51. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 12. sz. irat.
 52. Juhász: *A Teleki-kormány...* 130–131. o.
 53. Lásd *A Wilhelmstrasse...* 331. sz. irat. Németül *DIMK*, V. kötet, 147. sz. irat melléklete, angolul *DGFP*, Series D, vol. X., 75. sz. dokumentum.
 54. *A Wilhelmstrasse...* 331. sz. irat.
 55. Erdmannsdorff és Csáky július 2-án éjszaka folytatott beszélgetésére lásd *DIMK*, V. kötet, 147. sz. irat, vagy *A Wilhelmstrasse...* 332. sz. irat. Az elhangzottakról készült két beszámoló – az Erdmannsdorffé és a Csákyé – némileg eltér egymástól.
 56. *A Wilhelmstrasse...* 332. sz. irat, vagy *DIMK*, V. kötet, 147. sz. irat, 105. sz. jegyzet.
 57. Helyesen: a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács.
 58. *A Wilhelmstrasse...* 333. sz. irat, valamint *DIMK*, V. kötet, 153. sz. irat.
 59. Lásd *A Wilhelmstrasse...* 335. sz. irat, vagy *DIMK*, V. kötet, 147. sz. irat.
 60. Hasonló kérdéseket intézett Csáky olasz követhoz is. Lásd Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 21. sz. irat, továbbá *A Wilhelmstrasse...* 335. sz. irat, 7. sz. jegyzet.
 61. *A Wilhelmstrasse...* 334. sz. irat.

62. Július 2-án Közi-Horváth József, az Egyesült Keresztény Párt képviselője napirend előtti felszólalásában tiltakozott az erdélyi magyar kisebbséget ért atrocitások miatt, és energikus rendszabályokat követelt a kormánytól. Többek között kijelentette: „*az utolsó pillanatban »Megállj«-t kiáltunk innen a felelős román körök felé, (...) hogy megmondjuk nekik azt, hogy minden kisajtott magyar könnyéért, minden kiontott csepp magyar vérért százszorosan fizetniük kell.*” (KN, 1939, VI. kötet. 1940. július 2., 458–459. o.)
63. A *Wilhelmstrasse*... 334. sz. irat.
64. Az Erdmannsdorff – Csáky megbeszéléséről lásd *DIMK*, V. kötet, 161. sz. irat, a Weizsäcker – Sztójay találkozási irat pedig uo. 170. sz. irat és A *Wilhelmstrasse*... 336. sz. irat. Ribbentrop utasításáról lásd még *DIMK*, V. kötet, 154. sz. irat.
65. Weizsäcker szerint Sztójay ez utóbbi megjegyzést „*valószínűleg magától tette, de az nem eshet nagyon távol a budapestiek gondolkodásától.*” (A *Wilhelmstrasse*... 336. sz. irat.)
66. *DIMK*, V. kötet, 161. sz. irat.
67. Juhász: *A Teleki-kormány*... 139. o.
68. MOL K 27 Minisztertanács-i jegyzőkönyvek 1940. július 5. Csáky arról is beszámolt, hogy Kristóffy József moszkvai magyar követ előtt Molotov kijelentette: Oroszországnak nincsenek területi követeléseai Magyarországgal szemben, sőt, egy esetleges békekonferencián hajlandó jogilag támogatni a magyar igényeket. (Uo.)
69. A maximális terv – lásd Csáky ez év januári, velencei megbeszéléseit – mintegy 78 000 km² volt.
70. *DGFP*, Series D, vol.X., 104. irat.
71. *Regele Carol al II-lea*... vol. III., 233.
72. Uo. 234. o.
73. Uo. Ribbentrop táviratában nem esik szó lakosságcsereéről.
74. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok*... 25. sz. irat.
75. Uo., valamint Simion: *Dictatul*... 184. o. Emlékirataiban Manóilescu visszautasítja azt a vádat, hogy kiszolgáltatták volna az országot a németeknek, s azt állítja, hogy a Gigurtu-kormány valójában „alkalmazkodó és halogató” politikát folytatott a román állam megmentése, valamint a szükséges áldozatok minimalizálása érdekében. (Manóilescu: i. m. 57–61. o.)
76. Ez idő alatt négy alkalommal találkoztak. Lásd Pop: *Bătălia*... 9. sz. melléklet, 257. o.
77. *Regele Carol al II-lea*... vol. III., 238. o. Lásd még Giurescu, Dinu C.: *România în al doilea război mondial, 1939–1945*. [Románia a második világháborúban, 1939–1945.] București, 1999, Editura All Educational, 30. o.
78. Naplójába többek között az alábbiakat jegyezte fel Károly. Július 5-e: „*Nagyon nehezemre esik azt mondani, elfogadom, hogy megbeszéléseket kezdeményezek a magyarokkal és a bolgárokkal bizonyos területi kérdésekről.*” Július 6-a: „*Nehéz küzdelem után, kétségek között és szomorú szívvel, a jövőtől való félelemmel engedtem. Elfogadtam a tárgyalást etnikai és lakosságcsere-alapon.*” *Regele Carol al II-lea*... vol. III., 237–238. o.
79. Az üzenet román nyelvű szövegét lásd Manóilescu: i. m. 26. sz. jegyzet, 304. o., angolul *DGFP*, Series D, vol. X., 123. sz. dokumentum. Vö. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., 137–138.

80. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 27. sz. irat.
81. Manoilescu: i. m. 58. o. A volt külügyminiszter idézi a neves történész és ex-miniszterelnök, Nicolae Iorga szavait is: „*Ha ezer évig akartok tárgyalni, akkor induljatok el a lakosságcsere elvének alapján.*” (Uo. 67. o.) Manoilescu szerint a lakosságcsere ötletét már az előző román miniszterelnök, Tătărescu is megemlítette Fabriciusnak. (Uo.)
82. Lásd Hillgruber: i. m. 112. o., valamint Fülöp – Sipos: i. m. 22. o., Czettler: i. m. 142–143. o. Érdekes álláspontot foglal el Páva István, aki szerint Hitler álláspontja nem változott lényegesen 1940 júliusában. Lásd Páva István: *Trianon–Belvedere–Hadbalépés.* Pécs, 1995, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány /Pannónia Könyvek/, 101–102. o.
83. Juhász: *A Teleki-kormány...* 163–165. o., vagy uő: *Magyarország...* 233. o., továbbá Constantiniu: i. m. 352. o.
84. Dombrády: *Revízió...* 69. o. Crutzescu jelentéseiben állandóan visszatér e feltételezés. A budapesti német katonai attasé is – Crutzescu szerint – ebben látta a magyar mozgósítás fő okát. (Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 41., f. 12.)
85. Lásd Juhász: *A Teleki-kormány...* 165–168. o., valamint uő: *Magyarország...* 233. o.
86. *DIMK*, V. kötet, 130. és 136. sz. irat.
87. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 17. sz. irat.
88. Uo. 20. sz. irat.
89. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40, f. 97–101. o.
90. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40, f. 98.
91. Lásd Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 102–104.
92. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40, f. 103.
93. A találkozóról lásd *DIMK*, V. kötet, 169. sz. irat. Teleki levelét franciául uo. 164. sz. jegyzet, magyarul Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 23. sz. irat. A Mussolini – Szabó megbeszéléséről lásd még Juhász: *A Teleki-kormány...* 141–142. o., vagy Réti: *Budapest – Róma...* 241–242. o.
94. Ez az ún. minimális terv lehetett, amit aznap Csáky is bemutatott Erdmannsdorffnak, azaz 49–50 000 km², több mint 2,5 millió lakossal.
95. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 1. sz. irat.
96. Macartney: i. m. 118. o.
97. Uo., vagy Nagybacsoni: i. m. 47. o. A korabeli Magyarországon és Erdélyben számos hír keringett a szovjet bátorító magatartást illetően, ezek közül nem egy valósnak tűnik. Egy beszámoló szerint például a román hadsereg Besszarábiában fogságba ejtett magyar és német származású katonáit az oroszok azonnal elengedték azzal a megjegyzéssel: „*menjetelek, úgyis találkozni fogunk*”. (MOL K 64 1940 27/a I. 452/res. pol. sz.) Nem tudjuk viszont, mennyire igaz a hír, hogy az 1940. június végén Kolozsvárra látogató bukaresti szovjet követ „egészen baloldali körökben” felvetette az önálló Erdély gondolatát, orosz fennhatóság alatt. A hangulatra jellemző volt azonban, hogy „mindenütt” beszéltek róla Erdélyben. (MOL K 64 1940 27/a I. 452/res. pol. sz.)
98. Czettler: i. m. 128. o., vagy Pop: *Bátália...* 8. sz. melléklet, 257. o.
99. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 12. sz. irat.

100. *DIMK*, V. kötet, 171. sz. irat, valamint Juhász: *A Teleki-kormány...* 128–129. o., Iszlámov, Tofik: Erdély a szovjet külpolitikában a második világháború alatt. *Múltunk*, 1994. 1–2. sz., 32. o., vagy Czettler: i. m. 130. o.
101. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 38. sz. irat.
102. Lásd *DIMK*, V. kötet, 159. és 163. sz. dokumentum, illetve Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 24., 42. sz. irat. Bárdossy tévesen informálta Budapestet arról, hogy székely falvak is szovjet fennhatóság alá kerültek. (Vincze Gábor: A bukovinai székelyek 1941-es bácskai letelepítésének előzményei. Kézirat, a szerző tulajdonában, 5. o.)
103. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 42. sz. irat.
104. Macartney: i. m. 119. o. Az angol történész megemlíti, hogy Teleki meg volt győződve: amennyiben nem cselekszik, „az oroszokat egy szép napon a Tiszánál fogja látni”. Uo. 145. sz. jegyzet.
105. Mivel az 1940. augusztus 30-i bécsi döntés nyomán Erdély egy részét Magyarország végül a másik „Gonosz”, Hitler „ajándékaként” kapta vissza, így ez a fajta „rendezés” sem bizonyulhatott hosszú távon tartósnak...
106. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 26. sz. irat. A katonák közül pl. Nagybaczoni Nagy Vilmos is a Moszkvával való együttműködés híve volt 1940 nyarán. (Nagybaczoni: i. m. 47–48. o.)
107. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 67. sz. irat.
108. Lásd Czettler: i. m. 134. o, Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 30. és 31. sz. irat, továbbá Manolescu: i. m. 88. o.
109. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 31. és 67. sz. irat.
110. *DIMK*, V. kötet, 154. sz. irat.
111. Uo. 153. sz. irat, 123. sz. jegyzet.
112. Lásd Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 38. és 54. sz. irat.
113. *DIMK*, V. kötet, 115. sz. irat, vagy Bán D. András: i. m. 103. o.
114. *DIMK*, V. kötet, 124. sz. irat.
115. Arh. M.A.E., fond 71/Transilvania, vol. 40., f. 129.
116. *DIMK*, V. kötet, 201. sz. irat.
117. Juhász: *A Teleki-kormány...* 140. o.
118. Lásd Szász: *A románok története...* 111. és 119. o., vagy Galántai József: *Háború és békekötés (1914–1920)*. Budapest, 1991, IKVA, 122–124. o.
119. *DIMK*, V. kötet, 102. és 105. sz. irat.
120. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 3. sz. irat.
121. *DIMK*, V. kötet, 122. sz. irat.
122. Uo. 138. sz. irat.
123. Uo. 102. és 151. sz. irat.
124. Uo. 151. sz. irat.
125. Uo. 172. és 184. sz. irat.
126. Uo. 180. sz. irat.
127. Manolescu: i. m. 69. o.
128. *DIMK*, V. kötet, 107. és 118. sz. irat. Lásd még Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 7. és 22. sz. iratok.

129. *DIMK*, V. kötet, 185. sz. irat, Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 35. és 43. sz. iratok.
130. *DIMK*, V. kötet, 191. sz. irat, Pop: *Bátália...* 11. sz. melléklet, illetve Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 33., 35. sz. irat.
131. Pop: *Bátália...* 12. és 13. sz. melléklet, vagy *DIMK*, V. kötet, 195. sz. irat.
132. Pop: *Bátália...* 13. sz. melléklet, valamint Manoilescu: i. m. 69. o.
133. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 43. sz. irat.
134. Uo. 36. sz. irat.
135. Lásd pl. Crutzescu július 10-i jelentését in Pop: *Bátália...* 10. sz. melléklet.
136. Réti: *Olasz diplomáciai dokumentumok...* 35. sz. irat. Lásd még *DIMK*, V. kötet, 204. sz. dokumentum.
137. *DIMK*, V. kötet, 199. sz. irat.
138. Macartney: i. m. 125. o., vagy Juhász: *A Teleki-kormány...* 140. o.
139. *DIMK*, V. kötet, 199. o.
140. Uo. 200. sz. irat.
141. Uo. 152. sz. irat, valamint Macartney: i. m. 125. o. és Juhász: *A Teleki-kormány...* 140–141. o.
142. Manoilescu: i. m. 70. o.